

Владимир Димитријевић
Књиге од утробе
(Записи пропалог песника)

Издавач
Лио, Горњи Милановац

Уредник:
Слободан Николић

Рецензент:
Радомир Шутић

Прелом и припрема:
ИК Лио

Штампа:
ИК Лио

Тираж:
500

ISBN

Владимир Димитријевић

КЊИГЕ ОД УТРОБЕ

Записи пропалог песника

Лино,
2014.

САДРЖАЈ

О књизи	7
---------	---

ЕСТЕТИКА И АСКЕТИКА

Настасијевићев пут подвижника	9
Винавер о Настасијевићевој песничкој еволуцији	14
Из историје рецепције Настасијевићевог дела	17

ПРОЗРЕЊА У ОНОСТРАНО

Стасати до иконе (О једној Песми Рајка Петрова Нога)	37
Поезија и Истина (О једној песми Ивана Негришорца)	41

ЈА САМ БИО У СРБИЈИ

И биље се буни / Тешићеве песме о роду биљном и роду србском	54
Слика Србије у песми Србија Петра Пајића	68
Књиге од утробе (Милован Данојлић)	77
Песма од почетка и потоња времена (Драган Хамовић)	82

СМРТ У УТОПИЈИ

Смрт у утопији или о Ђорђу Балашевићу и југоносталгији	88
Рашо, Песни Че!	95

СПОМЕНАР ПРОПАЛОГ ПЕСНИКА

Писма младом (и убрзо пропалом) песнику	
/ Преписка с Иваном В. Лалићем	101
Професор и „помеждење” / Запис о Новици Петковићу	111

НА ИВИЦИ СМИСЛА (НЕКОЛИКО МАРГИНАЛИЈА)

О пропалом песнику	120
Један запис из 1999. године	121
Чему се надамо?	125

Књига коју читалац држи у рукама настала је као плод вишегодишњег читања како стваралаца који су постали „класици” (Настасијевић), тако и савремених песника, чије дело је већ ушло у „Велику јектенију” наше поезије (о појму „велике јектеније” видети у огледу „Песма од почетка и потоња времена”). Читалачки приступи су различити - почев од праћења рецепције песника „Седам лирских кругова”, преко трагања за метафизичким увидима Рајка Петрова Нога и Ивана Негришорца, настојања да се одреди „отаџбински” смисао наше поезије (огледи под насловом „Ја сам био у Србији”), бављења „социјалним” песмама југоносталгичности (у кантауторској „поезији за гитару” Ђорђа Балашевића) и транзиције (*из шупљег у празно*, о чему пева Раша Попов), до, крајње аутобиографских, записа о познанству са Иваном В. Лалићем и професором др Новицом Петковићем, чији сам студент (неуспешан, наравно) био. (Са надом да ће оба та записа, бар мало, помоћи будућим истраживачима њиховог дела).

На крају, понуђено је и неколико маргиналија, насталих приликом рада на књизи. То су додатна, не сасвим неопходна, али, може бити, корисна, објашњења о разлозима за књигу.

Јесењи Крстовдан 2011.

Аутор

ЕСТЕТИКА И АСКЕТИКА НАСТАСИЈЕВИЋ, ОПЕТ И ОПЕТ

НАСТАСИЈЕВИЋЕВ ПУТ ПОДВИЖНИКА

Повратак древном идеалу

Иако већ одавно препознат као један од највећих србских песника XX века, Момчило Настасијевић и даље пружа повода за истраживање и размишљање. Пре свега, треба се подсетити чињенице да су многи, нарочито пре Другог светског рата, његову појаву доживљавали као светачку. О тој „светости” (пројави целовитости стваралачке личности, која је у себи ваплотила јединство етичко - естетичког идеала, оног што су антички мудраци звали „калокагатијом”, а Свети Оци од Истока „филокалијом”) писали су, између осталих, и приређивачи предатног издања Момчилових дела, Станислав Винавер и Милутин Деврња. О томе су сведочили и његови ученици из IV мушке гимназије у Београду. Идеал јединства доброте, лепоте и истине, који је порекнут у романтичарско - модернистичком култу аутономно, самодовољно лепог, коначно одбачен у авангардним настојањима да се уметничко дело „прогласи”, уместо да се роди, у Настасијевићу као да је добио своју нову потврду. Неколико речи о томе.

Стваралаштво као подвижништво

По Милутину Деврњи, писцу прве Момчилове биографије, Настасијевић је свој животни и књижевни пут определио као својеврсно подвижништво. Говорећи о неразумевању на које је песник наилазио, о немогућности писца да види своја драмска дела на позорници или да објави „Хронику моје вароши”, Деврња указује на чињеницу да је творца „Седам лирских кругова” то, ипак, погађало, па се извесно време повлачио у себе. Надилазио је препреке које су му званичници постављали не одговарајући на „гадости”. Чак и када се одлучио да се супротстави „друштвеном злу”, био је спреман да то

чини „само добрим, човечним начином”. Одбија да на зло одговори злим, јер „душевни мир и чистоту своје савести Момчило цени изнад свега”, каже Деврња.

Ипак, Настасијевићева ћутања трају кратко. Увек и свагда, спреман је да се бори за своје схватање уметности. Пре свега, он је педагог по преимућству - као професор матерњег језика у IV мушкој гимназији, увек има снаге и воље „да преко својих ђака ствара нову културну генерацију”. „Чистота и непоквареност” младића којима је био учитељ, наводили су га да трага за новим путевима културе. У почетку борио се да им се приближи и да нађе начине да им пренесе градиво. Када је у томе успео, отворен према њима као пријатељ, спреман да их саветује и расправља о њиховим животним и књижевним покушајима, Настасијевић је, по Деврњи, показао „педагошку мудрост” која је на душама ученика остављала „неизбрисив жиг”. Тако је песник постао духовни родитељ многима, и у „Речима из осаме”, с пуним правом је могао да каже: „Бездетан, / на истину грем. / Синови прате ме / и кћери.”

Када се појавила вулгарна, али утицајна социјална књижевност, биле су ућуткане многе лажне литерарне величине. Настасијевић је, по Деврњи, кротко ћутао, гледајући тријумф „сасвим опречног схватања од оног чији је он носиоц био”. Међутим, с обзиром да је у себи „осећао неодољиву потребу за изразом”, он је борбу наставио стваралаштвом. Критичари га или оштро нападају или прећуткују, а књижевници, чак и они који га, приватно, хвале, ћуте и не бране га у јавности. Он оштро пориче лицемерје критичара (у анкети листа „Штампа”), који траже „нешто ново”, али кад се то ново заиста појави, они га се плаше и нису способни да га објективно оцене.

Са групом својих књижевних истомишљеника, Настасијевић почиње да сарађује у часопису „Народна одбрана”, пишући чак и програмски текст за књижевну оријентацију часописа. Међутим, по Деврњи, смена редакције га онемогућује да оствари свој наум. Пропада и покушај Настасијевића да са још неким уметницима оствари издавачку задругу. На крају, обрео се међу сарадницима „Хришћанске мисли”, која његово стваралаштво „потпуно разуме”. Без обзира на то, он се ипак носи мишљу да покрене један чисто

књижевноуметнички часопис, који би се звао „Родина”. У јесен 1937, када је часопис требао да се појави, то су спречиле „мрачне друштвене силе”. Описујући свој последњи сусрет с песником, Милутн Деврња је забележио Настасијевићеву нову решеност. Песник је, по њему, рекао: „Да, мораћемо да заузмемо према стварности одлучан и агресиван став. Треба се у њу поставити као непомичан колац”.

Учитељ

Иако се многим чинио као најусамљенији од свих усамљеника, Момчило Настасијевић је био диван пријатељ и одличан педагог. Као професор србског језика у IV мушкој гимназији у Београду, он је био духовни отац својих ученика; чак и пре него што је постао професор, помагао је својим познаницима - самоуки глумац Виктор Старчић, родом из села Брђана, тврдио је да је његов први учитељ био Момчило (сведочење објавио у часопису *Градац* за јун - јул 1969.), који му је говорио оно што је касније чуо од искусних педагога: „Запамти, позоришна уметност је образац живота који се пројектира у теби самом, а ти треба да то предаш осталим. Значи, мораш бити искрен.”

Песник и преводилац, Светозар Бркић, у својим „Сећањима на Момчила Настасијевића” („Књижевне новине”, 760/1988.) са дивљењем је писао о свом професору, зналцу пет језика, који је помагао младима да нађу саме себе, и на тај начин, деловао мистагошки. У добу идеолошких напетости, његови ђаци би се, кад га помену, смиривали, и „све би се супротности некако расплињавале, ишчезавале и остајао би само осећај братства”.

Миливоје Ристић (Летопис Матице српске, 4/1965) говори о великој моралној снази песниковој: „Данас кад бацим поглед на гимназију, најсветлија личност, најбоља, најпапетнија, чини ми се Момчило”, каже он. Радомир Продановић, песник који је погинуо приликом англоамеричког бомбардовања Београда 1944. године, у тексту „Од пролећа до пролећа са Момчилом Настасијевићем”, описивао је улазак професора Моме у учионицу као својеврсно уношење светлости из у просторију. Он је своје ђаке преко препрека преносио на рамену, сматрао је трагично пострадали Продановић.

Момчило Настасијевић је, по Милутину Деврњи, био не само „писац и књижевни идеолог” прве врсте, него и остварени човек. Физички живот песника био је „умерен, готово нечујан”; он, чак и када би посустао, себи није дозвољавао „чулно иживљавање века који му је био додељен”. Ведро духа, увек се крепио том ведрином. Био је кадар да ствара у свим условима - и у кухињи и у радном кабинету. Свим рђавим околностима живота одолевао је дисциплином духа. И младост, и љубав своје младости, подредио је раду. Иако је умео да ужива у скромним радостима живота (пре свега, у природи), ипак је он све физичко потчињавао духовном, па је „морално биће Момчилово владало свим његовим поступцима”. Деврња тврди чак и да су дух и воља за стварањем одржавале у постојању крхко Настасијевићево тело.

Станислав Винавер је сматрао да је Момчило Настасијевић „светац српског језика”. Деврња је песникову смрт описао као светачку - скоро житијно.

И заиста, уснуће светаца и смрт Настасијевића (у Деврњином излагању) имају много тога заједничког. И Настасијевић, као свети, зна да је смрт неминовна („Кад су ме износили из куће осећао сам да се у њу никада нећу вратити. Овога пута нема спаса за мене”, говорио је, каже Деврња, једној познаници). Као и свети, он, на самрти, више брине о другима него о себи - по Деврњи, узнемирава га само то што „његова смрт не може да прође без тешког бола старих родитеља, сестара и браће.”

Као и свети, Настасијевић има визије посмртног блаженства: види много сиротиње, обећавајући да ће им свима помоћи, а затим изговара: „Не газим више земаљско блато. Како су дивне ливаде! Ово никада нисам видео”.

У смрти, песник је такође светачког лица: коса му, под светлошћу воштаница, личи на ореол; лепе, негда изражајне руке, „смирено, у знаку крста” леже му на грудима. Ковчег је сав у цвећу. Апотеозу, за живота непризнатог, песника, потврђује појање Хора студената

теологије, као и присуство готово свог „књижевног и уметничког света Београда”. Говорници, који су истицали његову величину, потврдили су је - можда прекасно, али поуздано.

И Винавер је, у свом познатом огледу „Момчило Настасијевић”, уочио да је смрт песникова била као „смрт светаца, тиха, смерна, светла и насмејана од унутрашњег сијања”. У наше време, Владета Јеротић је наставио да Настасијевића чита у овом кључу, сматрајући да он припада ретким ствараоцима који су стремили ка целовитости, који се сећају „старе славе”; то су, попут Диса, својеврсни „платонисти”, који су пали са небеских висина „и у тузи су и бризи због одговорности коју им „сећање” поставља /.../ свесни да имају поруку и да је морају што верније пренети људима”. Због свега овога, Јеротић се није слагао са тезом Миодрага Павловића да Настасијевић није религиозни песник: два његова основна идеала, лична етичност и „уметност ради уметности” имају хришћанске корене, а поготову идеја „радосног аскетизма и измождавања”. Његов лични подвиг је био и „чишћење родне фруле /.../да би у њу засвирао вечни Дух космичке мелодије радости и љубави”. Као, по Јеротићу, „мученик за Реч која је мелем за све ране које човек наноси најпре самом себи, а онда му је и други немилице наносе”, Настасијевић србској, византијској и прахришћанској традицији не прилази као уметник - маг, него као уметник - мистичар, који, „кроз болподвижништва стиже до мира”.

ВИНАВЕР О НАСТАСИЈЕВИЋЕВОЈ ПЕСНИЧКОЈ ЕВОЛУЦИЈИ

„Ране песме и варијанте” изашле су у Целокупним делима Момчиловим 1939. године. У њима је, на првих деведесет страна, дата „Биографија Момчила Настасијевића” Милутине Деврње, а затим Винаверов увод под насловом „Ране песме” и „Варијанте” Момчила Настасијевића”. Иако је у предговору истакао да је из великог броја сачуваних рукописа „уз много колебања”, учинио избор „вођен нарочитим мерилима”, с циљем да читаоцима омогући сусрет с „материјом за боље разумевање великог писца”, Новица Петковић је, међутим, показао да Винаверови критеријуми уопште нису били јасни. Па ипак, драгоцен је увид његов у песников књижевни развој.

По Винаверу, Настасијевић је, шегртујући, прошао кроз утицај Ракића и Дучића, учећи версификацију, настојавајући на рационалном изразу, дидактици и патриотизму. Линија Дучићеве и Ракићеве поезије (од којих је ову прву Настасијевић упио у себе, скоро као „отров”, да би могао даље да се развија) онемогућава шири избор тема, и песника затвара у оквире одређене технике. Чак и лирска суптилност је ту ради „самохвалне тираде”.

Винавер је тврдио да је Настасијевић стваралачку еволуцију почео да доживљава у Паризу, где је схватио да говору не треба приступати ни реторски, ни метрички (насилно!), него „сарађујући” с говором у потрази за изворима изражавања. Тако он креће у потрагу за изворима „српске реченице, речи, слога и гласа”. Враћа се и у прошлост, да би тамо открио њихова „торжества”. Тако прелази пут од версификаторског шаблонизма до проналаска аутентичног, мада помало „старинског”, бруја. Ова привремена архаизација је припрема за настанак песништва у служби песникове самоизградње.

Путујући ка језичкој упрошћености, он избегава традицију античког епиграма и долази до „кинеског судбоносног набрајања корена”. Кинеска поезија, често састављена од двадесет праречи - коренова, целовита је и аналитички нерашчлањива - суптилна и спремна да се утопи у „нешто још веће и општије”.

По Винаверу, Настасијевић је писао тако много варијаната само да би досегао целовитост непосредне, у једном даху начињене, песме. Елиптирање карактеристично за Настасијевића потиче из страха од сувишних речи, које угрожавају „дубље јединство песме”. Као антички дом, чије огњиште чува неко од лара, таква је и његова песма: ништа туђе не допушта да крочи преко прага. Ову сведеност Настасијевићевих стихова Винавер назива „стидљивошћу и срамежљивошћу”.

Чипка и фреска

Винавер је, у свом огледу „Момчило Настасијевић”, запазио да код нас постоје две уметничке традиције - једна је традиција ЧИПКЕ (минуциозности мистичког типа), а друга је традиција ФРЕСКЕ (да се у неколико потеза наслика читава личност). Покојни песник је желео и успевао да ове две традиције доведе у склад; и још, по Винаверу: „Настасијевић је спојио технику фреске и технику драгуљарства. А и једно и друго код њега је потицало из цеога суштинског, као верског, свакако космичког надахнућа: и за велико и за мало, и за огромно и за дробно, - под условом да је оно стварно судбинско.” Под „чипком” се, очито, подразумева брига Настасијевићева о језичком изразу, настојање да се пронађе суштинска реч која би проговорила из НАДСТВАРНОСТИ. Позната средњовековна књижевна техника, звана ПЛЕТЕНИЈЕ СЛОВЕС (карактеристична како за нашег Доментијана, тако и за писца житија Светог Сергија Радоњешког, Епифанија Премудрог), имала је, између осталог, за циљ да покаже АПОФАТИЧНОСТ (неизрецивост) суштинских истина о Богу и човеку. Речи се плету да би послужиле Неисказаноме. О овоме је писао и Едвард Денис Гој, у својој студији „О два лирска циклуса Момчила Настасијевића” (Багдала, Крушевац 1969): „За Настасијевића је поезија била израз реалности, који лежи иза објективне стварности свакодневног живота.” Ако је, у Гојевом тумачењу Настасијевића, човек „издвојеник из целине који жели да ублажи свој немир враћањем јединству постојања”, при чему је уметност сила која спасава, онда је чак и најмања подробност повезана

са целином. То је оно суштинско, религиозно - космичко, надахнуће, које, по Винаверу, види и огромно, али и „дробно”. По Гоју, веза свега што постоји је надстварност, али не у надреалистичном смислу везивања за онирично, подсвесно, него у смислу кретања изнад стварности свакидашњег.

Тако је, стремећи Увис, Настасијевић дошао до Христа, као оствареног лика човековог (како о Њему пише у огледу „У одбрану човека”). Пут је почео у тамновилајетском паганизму, који човека потчињава времену (макар ритуализованом у кружни ток, описан у причи „Година” из „Хронике моје вароши”), а завршио у чистини хришћанског откровења о човеку који се, као и народ, рађа из патње (о чему, на самрти, говори Ђурађ Бранковић, у истоименој музичкој драми.)

Тајанствени Момчило, етерични војвода србске лирике, на Јабучилу још етеричнијем, Јабучилу архајских језичких дубина, кога је, као сенку у води, могло да угледа само смерно око песника „Седам лирских кругова”...

Још га нисмо сасвим прочитали. Али, трудићемо се да и даље ослушкујемо фрулу која, радосним дахом свирана, у овој „долини суза” жално звучи.

Хришћанска аскетика познаје тзв. „радостотворни плач”, плач покајања (свести о својој слабости и ограничености) који доноси утеху Угешитеља. Настасијевић нам је, приближавајући се језичком ваплоћењу тог плача, оставио наслеђе које не можемо превидети.